
Proč rozvedení dědečkové pečují méně často o svá vnoučata?*

BARBORA HUBATKOVÁ, MARTIN KREIDL,
ZUZANA ŽILINČÍKOVÁ**

Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita v Brně

Why Divorced Grandfathers Provide Grandchild Care Less Often Than Married Grandfathers?

Abstract: Grandparents are becoming increasingly important figures in the lives of their grandchildren and are often in the position of care providers. However, divorced grandparents and grandfathers in particular are less likely to provide care for their grandchildren. This article examines the reasons for this. Drawing on the literature on this subject, the authors first argue that divorced grandfathers are less likely than their married counterparts both to provide care and to provide care often. This may be because compared to married grandfathers they tend to: (1) have a larger number of children and grandchildren (because they often repartner after divorce); (2) live farther away from their offspring; (3) have less frequent contact with their offspring; and (4) be in poorer health. Using Czech SHARE (Survey of Health Ageing and Retirement in Europe) data from waves two and four, the authors show that divorced grandfathers in the Czech Republic are less likely to care for their grandchildren and provide frequent care primarily owing to the fact that they have less frequent contact with their children. The authors found no support for the assumption that the negative effect of divorce can be explained by the number of children or grandchildren divorced grandparents have, by their geographical distance from offspring or by their subjective health.

Keywords: grandchild care provision, grandparenthood, grandfathers, divorce

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2015, Vol. 51, No. 5: 783–814

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2015.51.5.214>

* Tento výzkum byl finančně podpořen Grantovou agenturou ČR (projekt č. 13-34958S – Přetížená role: Prarodiče v době aktivního stárnutí).

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Barbora Hubatková, doc. PhDr. Martin Kreidl, M.A., Ph.D., Mgr. Zuzana Žilinčíková, Ústav populačních studií, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita v Brně, Joštova 10, 602 00 Brno, e-mail: 220208@mail.muni.cz, kreidlm@fss.muni.cz, 333003@mail.muni.cz.

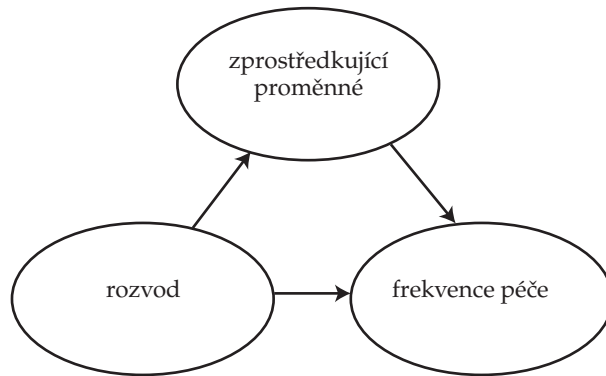
Úvod

Zájem o prarodičovskou roli, stejně jako přesvědčení o její důležitosti vystupují do popředí teprve v posledních desetiletích; v kontextu demografických změn, v jejichž důsledku dochází v západních zemích k prodlužování délky života, zlepšování zdraví a ke snižující se úmrtnosti a fertilitě – tj. v situaci, kdy se více jedinců stává prarodiči na delší čas, který pak mají možnost strávit s menším počtem vnoučat [Ferguson et al. 2004; Barranti 1985; Sýkorová 2009; Gauthier 2002; Bernal, de la Fuente Anuncibay 2008; Monserud 2008; Geurts, van Tilburg, Poortman 2011; Whitbeck, Hoyt, Huck 1993; Steinbach 2012; Silverstein, Marengo 2001; Hank, Buber 2009; Luo et al. 2012; Arpino, Bordone 2014; Baydar, Brooks-Gunn 1998; Bengtson 2001; Hasmanová Marhánková, Štípková 2014; Petrová Kafková 2014]. Prarodiče mohou plnit řadu úloh, mohou být vypravěči a nositeli rodinných hodnot [King 2003; Ferguson et al. 2004] či zdrojem podpory [Mueller, Wilhelm, Elder 2002; Bengtson 2001] a péče [Jappens, Van Bavel 2012]. Tato péče je přitom nejčastěji poskytována vnoučatům [Devine, Earle 2011]. Prarodičovská péče o vnoučata nabývá četných podob od nepravidelné po intenzivní a od neformální k formální [Devine, Earle 2011; Jappens, Van Bavel 2012; Luo et al. 2012]. Většinou se ale jedná o pravidelnou, neformální péči poskytovanou tehdy, kdy rodiče pracují [Jappens, Van Bavel 2012]. Případy, kdy se prarodiče stávají primárními pečovateli v domácnostech bez rodičů, jsou méně časté, avšak přibývá jich¹ [Jappens, Van Bavel 2012; Luo et al. 2012]. Prarodiče bývají označováni za druhé nejvýznamnější pečovatele hned za mužskými partnery [Jappens, Van Bavel 2012] a podle řady autorů se skrze svou péči stávají velice důležitými osobami v životech svých vnoučat [Devine, Earle 2011].

V tomto článku se zabýváme prarodičovskou péčí o vnoučata. Pokoušíme se (na českých datech) vysvětlit, proč rozvedení prarodiče – specificky dědečkové – poskytují vnoučatům péči méně často než dědečkové ženatí. Vliv rodinného stavu na poskytování a frekvenci péče je v literatuře poměrně dobře doložený. Rovněž je poměrně snadné zrekonstruovat teoretická vysvětlení pro nižší šance dědečků na poskytování mezigenerační péče. Všechna tato vysvětlení fungují podle stejného kauzálního modelu, který je schematicky zachycen na Obrázku 1, a liší se pouze tím, jakým proměnným přisuzují zprostředkující roli ve vztahu mezi rozvodem a frekvencí péče. V literatuře, kterou shrnujeme níže, se jako zprostředkující proměnné (mimo jiné) objevují počet dětí, počet vnoučat, geografická vzdálenost, frekvence kontaktu a zdraví prarodiče. V empirické části textu pak tato jednotlivá vysvětlení hodnotíme na základě českých dat z výzkumu SHARE a ukazujeme, zda (a do jaké míry) zavedení těchto jednotlivých proměnných vysvětluje (v kontextu mnohorozměrného statistického modelu) efekt rozvodu na poskytování a frekvenci mezigenerační péče.

¹ Což je vysvětlováno např. nárůstem „problémového“ chování v generaci rodičů (užívání drog; těhotenství náctiletých; AIDS apod.) nebo zvyšující se rozvodovostí [Bryson, Casper 1999; Caputo 2001; Hayslip, Kaminski 2005].

Obrázek 1. Schematické zachycení vztahů mezi rozvedem prarodičů, péčí o vnoučata a dalšími (zprostředkujícími) proměnnými

Prarodičovská péče a faktory ovlivňující její poskytování

Thomas [1986: 417] shrnuje prarodičovství jako „příjemnou, i když ne nezbytně centrální zkušenost většiny starších lidí“. Ne všichni prarodiče jsou tedy do života svých vnoučat či do péče o ně zapojeni stejnou měrou a někteří nemusejí být zapojeni vůbec [Barnett et al. 2010; Gauthier 2002; Silverstein, Marengo 2001; Thomas 1986]. Toto pozorování vedlo některé autory k vytváření typologií prarodičovských stylů či rolí [např. Cherlin, Furstenberg 1992; Gauthier 2002; Baydar, Brooks-Gunn 1998; Hasmanová Marhánková, Štípková 2014], jež se často odvíjejí od charakteristik, jakými jsou pohlaví, socioekonomický status, věk, počet vnoučat, osobní a sociální zdroje apod. [Barranti 1985]. Obecně lze říci, že pravděpodobnost poskytnutí péče závisí na individuálních charakteristikách všech tří generací [Jappens, Van Bavel 2012]. V případě prarodičů se jedná zejména o věk, pohlaví, rodovou linii² a zdravotní a rodinný stav. Péče je pak s větší pravděpodobností poskytována prarodiči, kteří jsou mladší, v dobrém zdravotním stavu, prarodiči z matčiny strany a babičkami³ [Jappens, Van Bavel 2012; Devine, Earle 2011; Thomas 1986; Ferguson et al. 2004; Uhlenberg, Hammill 1998; Barnett et al. 2010; Luo et al. 2012]. Častější zapojení babiček je vysvětlováno rolí žen jakožto „udržovatelek rodu“ (*kin-keepers*), odlišným přístupem mužů a žen k prarodičovské roli, případně charakterem dělby práce v domácnosti⁴ [Barranti 1985;

² Tj. jedná-li se ve vztahu k vnoučeti o prarodiče z matčiny, nebo z otcovy strany.

³ Horsfall a Dempsey [2013] analyzovaly australská data HILDA a zjistily, že i pokud jsou charakteristiky babiček a dědečků shodné, babičky stále poskytují více péče a častější péči než dědečkové.

⁴ Jak ale poukazují někteří autoři [Ferguson et al. 2004; Mann, Khan, Leeson 2009; Stelle et al. 2010], většina analýz se prozatím soustředila pouze na babičky, což vyústilo ve femini-

Ferguson et al. 2004; Uhlenberg, Hammill 1998; viz také Horsfall, Dempsey 2013; Luo et al. 2012]. V kombinaci s linií je pravděpodobnost péče nejvyšší u babiček z matčiny strany. Ferguson et al. [2004] zde hovoří o *hierarchii prarodičů*, v níž stojí babičky nad dědečky a prarodiče z matčiny strany nad prarodiči ze strany otce (výhoda zřejmě spočívá v blízkém vztahu s dcerou [viz také Millward 1997]).⁵ Manželství či partnerství prarodiče pravděpodobnost poskytnutí péče obecně zvyšuje, rozvod ji naopak snižuje [Ferguson et al. 2004; Uhlenberg, Hammill 1998; Barnett et al. 2010; Jappens, Van Bavel 2012].

U rodičů je, podobně jako u prarodičů, důležitým faktorem věk; mimo to je zmiňováno také pracovní zapojení matky, nestandardní pracovní doba, případně také postoje rodiče k péči o děti a vztah mezi prostřední a nejstarší generací [Ferguson, Maughan, Golding 2008; Jappens, Van Bavel 2012]. Větší šanci prarodičovské péče mají mladší rodiče, osamělí rodiče (*lone parents*) a rodiny, v nichž matka pracuje (případně pracuje-li rodič/matka mimo standardní pracovní dobu). Podle některých zjištění prarodičovskou péči méně často využívají vzdělanější matky. Vysvětlením může být jejich větší geografická mobilita a nezávislost, nebo přesvědčení prarodičů o schopnosti dcery nalézt dobrou alternativu jejich péče [Jappens, Van Bavel 2012]. V případě dětí je poskytnutí péče prarodiči pravděpodobnější u mladších dětí (s výjimkou batolat), u dětí prvorozených a u jedináčků [Jappens, Van Bavel 2012].

Dalším významným faktorem je geografická vzdálenost [Jappens, Van Bavel 2012; Devine, Earle 2011]. S prodlužující se vzdáleností se kontakt mezi oběma generacemi stává s větší pravděpodobností méně častým [Uhlenberg, Hammill 1998; Barnett et al. 2010; Cherlin, Furstenberg 1992] a pravděpodobnost poskytnutí péče klesá [Jappens, Van Bavel 2012; Devine, Earle 2011]. Nepříznivý efekt lze předpokládat i u počtu vnoučat (respektive počtu „setů“ vnoučat [viz Uhlenberg, Hammill, 1998]). Jappens a Van Bavel [2012] zdůrazňují také důležitost širšího kontextu, např. dostupnosti formální péče o děti nebo společenských postojů k rodině a genderovým rolím. Podle jejich zjištění je prarodičovská péče častěji využívána v kontextech špatně dostupné formální péče (hlavně chce-li matka pracovat) a v zemích s konzervativnějšími postoji.

zvanou představu prarodičovství (*feminized conception of grandparenting*), v jejímž rámci jsou dědečci viděni jako méně aktivní v mezigeneračních vztazích a méně důležití v životech svých vnoučat [Stelle et al. 2010; viz také shrnutí Mann, Khan, Leeson 2009]. Nedávná studie Patschové tuto nerovnováhu v českém prostředí alespoň částečně napравuje [Patschová 2014].

⁵ Jak ale rozebírají např. Davey et al. [2009], lze předpokládat, že babičky a prarodiče z matčiny strany budou mladší a v lepším zdravotním stavu (než dědečkové a prarodiče ze strany otce), neboť ženy se vdávají za starší muže a současně žijí déle než jejich mužští partneři. Zaznamenaný efekt pohlaví a rodinného stavu je tedy zprostředkovaným vlivem a zdravotním stavem. Pozorována byla také tendence žít blíže k rodičům matky než otce. Zde tedy může intervenovat geografická vzdálenost spíše než linie.

Prarodičovská péče, pohlaví a rodinný stav

Manželství je obecně spojováno s množstvím výhod a s celkovým pozitivním vlivem na život jedince [viz např. Waite 1995]. Rozvod je naopak asociován s nepříznivým efektem na celou řadu proměnných, a to jak v případě těch, kteří se rozvádějí, tak v případě jejich dětí či vnoučat [Amato 2010; Amato, Cheadle 2005; na českých datech pak například Hirschová, Kreidl 2012]. Kromě stratifikačních proměnných a psychického a fyzického zdraví [viz shrnutí Amato 2010] rozvod nepříznivě působí také na mezigenerační vztahy [King 2003; Shapiro 2012; Kalmijn 2007]. Přestože však v rámci výše zmiňovaných demografických změn došlo i k nárůstu rozvodovosti – a to i rozvodovosti osob nad 50 let [King 2003⁶], nebyl vliv prarodičovského rozvodu na poskytování péče o vnoučata výrazněji prozkoumán. Většina uskutečněných analýz se prozatím soustředila na efekt rozvodu ve střední, tj. rodičovské generaci, a to zřejmě proto, že rodiče jsou považováni za zprostředkovatele vztahu a kontaktu mezi svými rodiči a svými potomky [viz King 2003; Ferguson et al. 2004; Barranti 1985; Uhlenberg, Hammill 1998; Barnett et al. 2010; Whitbeck, Hoyt, Huck 1993; Silverstein, Marengo 2001]. V těch případech, kdy byla pozornost zaměřena na prarodiče,⁷ nebylo pak zjištění efektu rodinného stavu či rozvodu primárním zájmem (s výjimkou studie King [2003]) a tyto analýzy také téměř výhradně pracovaly se zjednodušenou proměnnou rodinného stavu rozlišující mezi manželstvím a čímkoli jiným [viz např. Barnett et al. 2010; Silverstein, Marengo 2001; Fuller-Thomson, Minkler 2001]. Dalším problémem bylo omezené používání evropských dat [výjimkou jsou např. Hank, Buber 2009].

Existující analýzy se věnovaly frekvenci kontaktu mezi prarodiči a vnoučaty [Uhlenberg, Hammill 1998; King 2003], péči poskytované vnoučatům [Jappens, Van Bavel 2012; Baydar, Brooks-Gunn 1998; Hank, Buber 2009; Luo et al. 2012; Fuller-Thomson, Minkler 2001], případně obojímu [Silverstein, Marengo 2001; Millward 1997; Horsfall, Dempsey 2013]. I přes nedostatky zmíněné výše bylo jejich obecným zjištěním to, že jakýkoli jiný rodinný stav než manželství má na péči, případně frekvenci kontaktu negativní vliv – tj. že prarodiče mající manželského partnera o vnoučata pečují s větší pravděpodobností (a stýkají se s nimi častěji), než prarodiče ovdovělí nebo rozvedení. King [2003] a Uhlenberg a Hammill [1998] pak zdokumentovali také negativní efekt samotného rozvodu (v analýze posledně jmenovaných byla frekvence kontaktu s vnoučaty nejníž právě u rozvedených).

Zjištěný negativní efekt rozvodu lze podle King [2003] teoreticky vysvětlit odlišnými charakteristikami rozvedených a nikdy nerozvedených prarodičů:

⁶ To je podle King [2003: 170] dáno jednak nárůstem rozvodovosti ve všech věkových skupinách a jednak stárnutím kohort, které měly zkušenost s vysokou rozvodovostí.

⁷ Amato a Cheadle [2005] zdokumentovali působení rozvodu napříč třemi generacemi; efekt rozvodu prarodičů na proměnné v generaci vnoučat byl mediován proměnnými v generaci rodičů.

rozvedení prarodiče jsou ve srovnání s prarodiči v prvních manželstvích pravděpodobně mladší, což může znamenat, že jsou zaměstnanější nebo méně ochotní přijmout roli prarodiče [také Burton, Bengtson 1985 cit. in Baydar, Brook-Gunn 1998]. Rozvedení také mohou být v horším zdravotním stavu, který jim brání se vnoučatům více věnovat, neboť rozvod je obecně asociován se zhoršeným zdravotním stavem [srov. Amato 2010]. Lze také předpokládat, že rozvedení prarodiče žijí dále od vnoučat, že jejich vztah se střední a nejmladší generací není příliš silný, případně i to, že jejich potomci jsou sami rozvedení.⁸

Pravděpodobnost poskytnutí péče v závislosti na rodinném stavu se ovšem lišila podle pohlaví. Například Hank a Buber [2009] na datech SHARE ukázali, že zatímco rodinný stav neměl statisticky významný efekt na hlídání dětí v případě babiček, v případě dědečků tento efekt nalezen byl. Dědečci žijící bez partnerky přitom vnoučata hlídali méně často než ti, kteří partnerku měli. K témuž dospěly i Horsfall a Dempsey [2013] analyzující data z australského šetření HILDA. Také King [2003] zdokumentovala silnější negativní efekt rozvodu na „zapojení“ (*involvement*, měřené prostřednictvím vybraných dimenzí vztahu prarodič–vnouče) v případě rozvedených dědečků. Podobně i Uhlenberg a Hammill [1998], kteří prověřovali vybrané determinanty frekvence kontaktu s vnoučaty, zjistili, že výrazněji znevýhodněni byli rozvedení dědečkové spíše než rozvedené babičky.⁹ Shrnuto, existující (zahraniční) evidence naznačuje, že efekt rozvodu na poskytování péče lze doložit v případě dědečků, ale nikoli v případě babiček. Proto v naší analýze věnujeme pozornost primárně (rozvedeným) dědečkům, u nichž lze efekt rozvodu očekávat, a tedy i vysvětlovat. Krátce se nicméně věnujeme i babičkám a jejich péči o vnoučata – čistě proto, abychom potvrdili i na českých datech, že rozvod nemá na frekvenci babičkovské péče významný vliv.

Uhlenberg a Hammill [1998] i Hank a Buber [2009] příkládají vliv rodinného stavu (u mužů) absenci partnerky, která by udržovala přibuzenské vztahy. Zdá se, že zapojení ženatého dědečka je zřejmě do značné míry závislé na angažovanosti babičky. Jistou evidenci pro tento předpoklad poskytuje na základě předběžné analýzy australských dat např. Millward [1997], která zjistila, že zatímco babičky deklarovaly hlavní zodpovědnost za péči o vnoučata poměrně

⁸ V následné analýze King potvrdila, že rozvedení prarodiče byli skutečně mladší než nikdy nerozvedení; že žili dále od potomků, kteří byli s větší pravděpodobností sami rozvedení, a že jejich vztah s vnoučaty byl slabší. Prarodiče se naopak nelišili podle vzdělání a počtu vnoučat. Ve srovnání s prarodiči žijícími v manželství měli ti rozvedení menší příjem, byli ale zdravější.

⁹ Značná část nalezeného efektu rozvodu byla vysvětlena geografickou vzdáleností, efekt však i přesto zůstal statisticky významný i po zavedení kontrolních proměnných. Zkoumáno bylo venkovské obyvatelstvo Iowý [King 2003]. Z literatury vyplývá, že mezigenerační kontakt může, ale nemusí vést k péči o vnoučata. Například Dykstra a Fokkema [2010] rozlišily čtyři typy rodin podle uspořádání mezigeneračních vztahů a ukázaly, že pouze u dvou skupin dochází zároveň k častému kontaktu a instrumentální pomoci např. v podobě mezigenerační péče. Jen jeden typ rodinného uspořádání kombinoval kontakt s péčí prarodičů o vnoučata.

často, dědečci výhradně udávali buď sdílenou zodpovědnost, nebo plnou zodpovědnost partnerky. Alternativně lze rozdíl podle pohlaví vidět i jako důsledek zhoršení rodinných vztahů po rozvodu, které se dle předchozích zjištění týká zvláště rozvedených mužů [Uhlenberg, Hammill 1998; King 2003; Kalmijn 2007]. Úlohu může také hrát geografická vzdálenost, která je opakovaně zmiňována jako nejdůležitější faktor ovlivňující frekvenci kontaktu mezi oběma krajními generacemi [Uhlenberg, Hammill 1998; Barnett et al. 2010; Cherlin, Furstenberg 1992]. Jak totiž připomíná King [2003], rozvedení dědečci žijí dále od potomků než rozvedené babičky. Rozvedené nebo ovdovělé babičky se naopak stěhují blíže ke svým potomkům [Millward 1997].

Dalším faktorem může být vyšší počet dětí a vnoučat u rozvedených. S narůstající rozvodovostí a četností nových porozvodových partnerství, která jsou často novým impulsem k plození dětí, se může stát, že rozvedení prarodiče mají více dětí (a potažmo i vnoučat), kterým mohou péči poskytovat. Protože ale z ekonomiky času vyplývá, že více dětí/vnoučat znamená (v průměru) méně času na každé dítě/vnouče [Berry 2008; Ghysels 2011; Igel et al. 2009; Uhlenberg 2005; Uhlenberg, Hammill 1998], měla by pravděpodobnost a frekvence péče klesat (za jinak stejných podmínek) se vzrůstajícím počtem dětí/vnoučat.

Kontext ČR

Existující zjištění ukazují, že alespoň nějakou péči svým vnoučatům poskytuje přibližně polovina amerických a evropských prarodičů [Arpino, Bordone 2014; Jappens, Van Bavel 2012]. V České republice je to zřejmě o něco více, a to zhruba mezi 55 a 60 % [viz Hasmanová Marhánková, Štípková 2014; Petrová Kafková 2014]. Česká republika se obecně vyznačuje vysokou mírou mezigenerační solidarity [Hasmanová Marhánková, Štípková 2014; Svobodová 2009; Přidalová 2007; Kuchařová 2002; Vidovičová, Rabušic 2003; Petrová Kafková 2010]. To je spojováno se situací za minulého režimu, kdy byla intenzivní pomoc prarodičů (zejména babiček) společenskou nutností a normou¹⁰ [viz Hasmanová Marhánková, Štípková 2014; Petrová Kafková 2014]. Kromě toho je pro český kontext typická také nízká geografická mobilita a dospělé děti tedy velice často žijí blízko svých rodičů, což umožňuje častý kontakt [Maříková 2004]. Někteří aktivní čeští prarodiče nicméně zdůrazňují, že prarodičovská péče není automatická a nelze ji (například ze strany dětí) považovat za samozřejmou a nadřazenou jiným rolím [viz např. Hasmanová Marhánková 2013: 95–97, 111–112].

V českém kontextu existuje společenské očekávání, že se o dítě (alespoň nějaký čas) po narození bude plně starat jeho matka, podporována v této činnosti

¹⁰ „Finanční a bytová pomoc a především pak pomoc s péčí o malé děti ze strany prarodičů byla očekávanou a naplňovanou součástí mezigenerační solidarity v bývalém Československu a jedním ze základních předpokladů úspěšného návratu matek na trh práce.“ [Hasmanová Marhánková, Štípková 2014: 16]

svou vlastní matkou [Maříková 2004; Sýkorová 2009]. Péče poskytovaná prarodiči je po péči mateřské považována za „druhou nejlepší“; nejčastěji je však pouze doplňkem péče poskytované formálními zařízeními, jakými jsou mateřské školy [Sýkorová 2009], a matkám malých dětí výrazněji nepomáhá v návratu do zaměstnání [Höhne et al. 2010]. I v českém prostředí je péče o vnoučata intenzivnější v případě babiček – z výsledků šetření *Rodina, zaměstnání a vzdělání* např. vyplynulo, že babičky se o vnoučata starají v průměru devět hodin týdně, zatímco dědečkové pouze pět [Höhne et al. 2010; také Hasmanová Marhánková, Štípková 2014]. V případě babiček není tato péče (ani její pravděpodobnost, ani její frekvence) ovlivněna rodinným stavem; v případě dědečků jím však ovlivněna je, což na datech čtvrté vlny SHARE ukázala Petrová Kafková [2014]. Největší pravděpodobnost péče, stejně jako její nejvyšší intenzita byly přitom zjištěny u dědečků ženatých. To podle Petrové Kafkové indikuje, že dědečci vnoučata nejčastěji hlídají společně s babičkami. Hasmanová Marhánková a Štípková [2014; druhá vlna dat SHARE] dále ukázaly, že prarodiče poskytující péči nejčastěji pečují pouze o jedno ze svých vnoučat. Geografická vzdálenost snižovala intenzitu péče; ochota starat se o vnoučata nebyla ale ovlivněna geografickou vzdáleností u těch prarodičů, kteří měli se svými dětmi častý kontakt.

Očekávání

Záměrem tohoto textu je rozšířit stávající analýzy a ověřit, do jaké míry jsou v ČR platná jednotlivá teoretická zdůvodnění efektu prarodičovského rozvodu na poskytování a frekvenci péče. Analýza je cíleně zaměřena na mužskou část populace (dědečky), neboť u žen-babiček nebyl vliv rozvodu na poskytování péče o vnoučata doložen. Usuzujeme, že méně péče budou poskytovat rozvedení dědečci v důsledku svého (1) horšího zdraví, (2) větší geografické vzdálenosti od rodiny vnoučete, (3) méně častého kontaktu s potomky (4) a vyššího počtu dětí a vnoučat, který by mohl být způsoben tím, že po rozvodu vstupovali do nových svazků, v nichž zplodili další děti. Frekvence kontaktu a poskytování péče nejsou automaticky provázány [viz Dykstra, Fokkema 2011; Van Gaalen, Dykstra 2006], zde však předpokládáme, že rozvedení muži jsou v méně častém kontaktu se svými potomky a že tedy mají i méně příležitostí starat se o vnoučata. Očekáváme, že v souladu s kauzálním modelem prezentovaným na Obrázku 1 budou shora uvedené proměnné hrát zprostředkující úlohu ve vztahu mezi rodinným stavem (rozvodem) prarodiče a péčí o vnoučata. V řeči statistických modelů to značí, že očekáváme (u dědečků) existenci celkového efektu rozvodu na péči v modelu v redukované formě (*reduced-form effect*), který nicméně významně oslabí – případně zmizí – po zavedení zvolených kontrolních proměnných. Tyto kontrolní proměnné do modelu přidáváme jednak každou zvlášť, jednak společně, abychom lépe ilustrovali vzájemné propojení jednotlivých proměnných i robustnost zvoleného modelu (modelů).

Data, proměnné a metody

Data

K analýze používáme česká data z druhé a čtvrté vlny¹¹ šetření *Survey of Health, Retirement and Ageing in Europe* (SHARE). SHARE je mezinárodní, multidisciplinární panelové šetření zaměřené na respondenty ve věku 50 a více let a jejich partnery. Hlavními tematickými oblastmi jsou stárnutí, zdraví, mezigenerační transfery, kvalita života a pracovní zapojení [pro podrobnosti viz Benešová 2009]. Česká republika se tohoto šetření účastní od jeho druhé vlny, která se uskutečnila mezi lety 2006–2007 (N = 2830). Čtvrtá vlna pak proběhla mezi lety 2010–2011 (N = 6118).¹² Vzhledem k tomu, že počet rozvodů mezi dvěma sledovanými vlnami byl jen velmi omezený, pracujeme s daty (i navzdory jejich panelovému charakteru) jakožto s průřezovými, a to tak, že do analýzy zahrnujeme všechny respondenty z roku 2006 a nově doplněný vzorek respondentů z roku 2011. Dovýběr respondentů pro čtvrtou vlnu probíhal velice podobně jako primární výběr panelových respondentů pro vlnu první; toto spojení by tedy nemělo představovat výrazný problém [Malter, Börsch-Supan 2013: 95]. Oba vzorky jsou reprezentativní pro českou populaci nad padesát let a výsledky zachycují situaci respondentů a jejich rodin na konci první dekády 21. století. Souhrn respondentů z druhé (v ČR fakticky první) vlny a nově vybraných respondentů ze čtvrté (v ČR fakticky třetí) vlny by tak měl být reprezentativním pro zvolenou věkovou skupinu právě v tomto pětiletém intervalu.

Do analýzy byli zahrnuti ti respondenti, jimž byly položeny otázky týkající se dětí a vnoučat (tzv. *family respondents* – vždy první dotazovaný respondent v páru) a kteří současně měli alespoň jedno vnouče ve věku do 16 let. Analytický vzorek tedy není reprezentativní za celou populaci nad 50 let. Z analýzy jsme vynechali respondenty, kteří nezodpověděli všechny otázky, jež jsou pro analýzu klíčové. Výjimku tvoří respondenti žijící ve společné domácnosti s potomky, u nichž jsme chybějící informaci o frekvenci kontaktu s potomky (z praktických důvodů) nahradili hodnotou „denně“. Po těchto úpravách pracujeme s N = 2385 pozorováními, z nichž se v 924 případech jednalo o dědečky.

Abychom se mohli zabývat i otázkami, které necharakterizují pouze prarodiče, ale i vztah prarodič–potomek (a jeho děti), přeformátovali jsme datový sou-

¹¹ Třetí vlna SHARE (tzv. SHARELIFE) byla zaměřena na sběr retrospektivních údajů a životních historií a neobsahovala všechny informace potřebné k naší analýze. Proto nemohla být využita.

¹² Výběr respondentů pro první vlnu (stejně jako jejich dodatečný výběr pro vlny následující) je pravděpodobnostní. V ČR jsou data sbírána prostřednictvím metody CAPI v kombinaci s papírovými dotazníky, které vyplňují samotní respondenti. Sběr dat zajišťuje firma SC&C. Data jsou distribuována ve formě individuálních datových souborů, které vždy obsahují proměnné z příslušného dotazníkového modulu [Benešová 2009]. Před zahájením analýzy je tedy třeba relevantní soubory nejprve sloučit.

bor tak, aby jeden řádek vždy představoval jednoho z prarodičovských potomků (namísto obvyklého formátu, kdy jeden respondent-prarodič tvoří jeden řádek v datové matici). V analytickém jazyce jde o přeformátování ze „širokého“ do „dlouhého“ formátu. Vzhledem k tomu, že v roce 2006 respondenti vypovídali maximálně o čtyřech ze svých dětí (na základě věku, geografické vzdálenosti a roku narození), uskutečnili jsme tentýž výběr i v případě dětí respondentů z roku 2011, kdy takovéto omezení automaticky aplikováno nebylo. Po transformování dat pak v převážné části analýzy pracujeme s $N = 1369$ pozorováními (dětmi), která se vztahují k 924 dědečkům (respondentům SHARE). Potomků ženských respondentů je ve vzorku 2154. S těmito pozorováními krátce pracujeme v rámci dílčí analýzy péče o vnoučata poskytované babičkami. Popsaná struktura dat je hierarchicky uspořádaná. V našem případě se pozorování nacházejí na dvou úrovních – první úroveň představují dědečci, druhou úroveň pak potomci či potomci daného dědečka (ke každému dítěti jsou pak k dispozici údaje o prarodičovské péči o děti tohoto potomka – jde o souhrnný údaj, zda těmto dětem prarodič poskytoval péči; v domácnostech s více dětmi/vnoučaty není péče konkrétně vztažena k jednotlivým vnoučatům).

Proměnné

V analýze používáme dvě závisle proměnné. První (binární) proměnná zjišťuje, zda respondent v posledních 12 měsících poskytl nějakou péči dítěti či dětem daného potomka bez přítomnosti rodičů. Druhá (ordinální) proměnná pak zachycuje frekvenci této péče, a to v pěti kategoriích: (1) nikdy, (2) méně než měsíčně, (3) téměř každý měsíc, (4) téměř každý týden, (5) téměř každý den.

Hlavní nezávislou proměnnou je rodinný stav se třemi kategoriemi: (1) ženatý/vdaná (případně žijící v registrovaném partnerství), (2) rozvedený/á nebo odloučený/á a (3) ovdovělý/á nebo svobodný (tj. respondent nikdy nevstoupil do manželství). Měření současného rodinného stavu (v době dotazování) není s ohledem na teoretické argumenty ideální měřicí strategií, protože někteří z ženatých dědečků (vdaných babiček) mohou žít v opakovaném svazku, přičemž jejich děti mohou pocházet z dřívějšího svazku/svazků. Současné manželství tedy není nutně spolehlivým indikátorem toho, že respondent prožil celý svůj život (od narození dětí) v manželském svazku. Retrospektivní dotazování respondentů na průběh jejich životní dráhy (výzkum SHARELIFE, který byl součástí třetí, zde nepoužitě, vlny SHARE) potvrzuje, že ve vzorku takoví respondenti jsou. Data nám umožňují identifikovat 15 respondentů, kteří byli v době dotazování ženatí, nicméně prožili předtím rozvod. Tato skupina není dostatečně velká na to, abychom ji mohli vyčlenit jako samostatnou kategorii pro analýzu. Pokud bychom se k tomu přece jen odhodlali, znamenalo by to dodatečné komplikace, dané například úmrtností panelu (a tedy i nižší reprezentativnost výsledného vzorku). Pokud ale oněch 15 dědečků zařadíme do skupiny ženatých a tuto budeme kontrastovat s dědečky v současnosti rozvedenými (jak to činíme v naší

analýze), získáme zřejmě spodní odhad síly efektu rozvodu, protože „znovuoznání“ dědečkové budou mít zřejmě v průměru slabší kontakt s vnoučaty než dědečci trvale ženatí.

Dále pak používáme následující klíčové vysvětlující proměnné: proměnnou subjektivního zdravotního stavu s kategoriemi (1) vynikající/dobrá a (2) průměrná/špatná; proměnnou geografické vzdálenosti mezi prarodičem a jeho potomkem s kategoriemi (1) stejná domácnost, (2) do 5 km, (3) do 25 km, (4) 25 km a dále; proměnnou frekvence kontaktu s dětmi (zde může jít i o jiný než přímý osobní kontakt, např. kontakt písemný či telefonní) s kategoriemi (1) denně, (2) týdně, (3) měsíčně (méně než týdně) a (4) méně než měsíčně; a proměnné počtu dětí a počtu vnoučat. Kromě toho pak – na úrovni prarodičů – kontrolujeme v analýze také nejvyšší dosažené vzdělání s kategoriemi (1) základní nebo nižší, (2) středoškolské, (3) vysokoškolské; postavení na trhu práce s kategoriemi (1) pracující, (2) nepracující, (3) nezaměstnaný; a věk s kategoriemi (1) 50–59, (2) 60–69, (3) 70+. Na úrovni potomků pak analýza pracuje s rodinným stavem kategorizovaným stejně jako v případě prarodičů.

Postup

Vzhledem k hierarchickému uspořádání našich dat využíváme k analýze dvojúrovňové modely s náhodnými konstantami: v případě analýzy binární závisle proměnné zachycující poskytování péče jde o verzi logistické regrese, v případě analýzy frekvence péče jde o tobitovou regresi (jde o model pro částečně cenzorovanou závisle proměnnou. Proměnnou považujeme za částečně cenzorovanou, protože – na rozdíl od běžné regrese – je definicí modelu garantováno, že predikované hodnoty nikdy nedosáhnou hodnot nižších, než je nejnižší hodnota na škále, tj. u žádné kombinace kovariát nemůžeme dojít k očekávání, že člověk bude pečovat méně často než nikdy). Pro každou závisle proměnnou odhadujeme devět modelů. První dva modely (Modely 1 a 2 pro binární závisle proměnnou a Modely 10 a 11 pro částečně cenzorovanou závisle proměnnou) ukazují celkový efekt rodinného stavu mužů a žen. Modely 3 až 9 jsou následně zaměřené na odhadnutí čistého efektu rodinného stavu mužů na poskytování péče po přidání různých kontrolních proměnných: počtu dětí (Model 4), počtu vnoučat (Model 5), geografické vzdálenosti (Model 6), zdravotního stavu (Model 7), frekvence kontaktu (Model 8) a konečně všech kontrolních proměnných (Model 9). Logika výstavby modelů pro částečně cenzorovanou závisle proměnnou je shodná – jde o modely M13 až M18. V případě modelů logistické regrese srovnáváme efekty rodinného stavu porovnáním průměrných marginálních efektů; v případě modelů tobitových spoléháme na přímé porovnání koeficientů.

Výsledky

Deskriptivní výsledky

Tabulka 1 zachycuje popisné statistiky proměnných vstupujících do analýzy, a to jak pro mužské, tak pro ženské respondenty. Jedná se o pozorování první úrovně, tedy o proměnné charakterizující respondenty. Na data lze totiž nahlížet ze dvou

Tabulka 1. Popisné statistiky proměnných vstupujících do analýzy

	Muži	Ženy	Celkem
N	924	1461	2385
Pohlaví (% žen)			61
Věk (%)			
50–59	28	38	34
60–69	47	47	47
70+	25	15	19
Rodinný stav (%)			
Ženatý/vdaná	77	54	63
Rozvedený(á)/odloučený(á)	14	21	18
Vdovec/vdova/svobodný(á)	9	24	18
Vzdělání (%)			
Základní (vč. neukončeného)	6	24	17
Středoškolské	79	67	72
Vysokoškolské	14	9	11
Zaměstnanecký status (%)			
Nepracuje	70	75	73
Zaměstnaný	27	22	24
Nezaměstnaný	2	3	3
Zdraví (%)			
Výborné/dobré	57	57	57
Horší/špatné	43	43	43
Počet dětí (průměr)	2,4	2,4	2,4
Počet vnoučat (průměr)	3,5	3,6	3,6
Péče o vnoučata (% ano)	52	66	60

Zdroj: SHARE, Česká republika 2006/07 a 2010/11.

Poznámka: Pozorování první úrovně. Počet respondentů = 2385.

Tabulka 2. Popisné statistiky proměnných vstupujících do analýzy

	Primární respondent – muž	Primární respondentka – žena	Celkem
N	1369	2154	3523
Rodinný stav dítěte (%)			
Ženatý	78	74	76
Rozvedený / odloučený	10	14	12
Svobodný / ovdovělý	12	12	12
Vzdálenost (%)			
Stejná domácnost	12	14	13
Blíže než 5 km	36	38	37
Blíže než 25 km	24	25	25
Dále než 25 km	28	24	26
Frekvence kontaktu (%)			
Denně	29	34	32
Týdně	46	49	48
Alespoň jednou měsíčně	18	12	14
Méně než jednou měsíčně	8	5	6
Frekvence péče (%)			
Nikdy	58	45	50
Méně často než každý měsíc	11	13	12
Téměř každý měsíc	11	14	13
Téměř každý týden	14	18	16
Téměř každý den	6	11	9

Zdroj: SHARE, Česká republika 2006/07 a 2010/11.

Poznámka: Pozorování druhé úrovně. Počet potomků s dětmi = 3523.

perspektiv – z perspektivy primárních respondentů (prarodičů, tj. pozorování první úrovně) a z perspektivy dětí těchto primárních respondentů (tj. pozorování druhé úrovně). V popisu dat obě tyto perspektivy kombinujeme s ohledem na to, na jaké úrovni byla každá jedna proměnná měřena. Ještě poznamenejme, že babičky sice netvoří primární zájem tohoto textu, v multivariační části se jim však – z důvodů, jež jsme vyložili výše – krátce věnujeme, a proto jsou jejich charakteristiky zahrnuty do Tabulek 1 a 2.

Jak vidíme (Tabulka 1), ženy nad muži v našem datovém souboru převažovaly (61 % žen). Přibližně polovina respondentů (47 %) se nacházela ve věkové kategorii mezi 60 a 69 lety. Ve srovnání s babičkami bylo více dědečeků (s vnoučaty ve zvoleném věkovém intervalu) mezi sedmdesátníky a méně mezi padesátníky.¹³ Zhruba dvě třetiny prarodičů žily s partnerem či partnerkou. Mezi muži žilo výrazně více jedinců v manželství než mezi ženami; mezi ženami pak bylo více rozvedených a ovdovělých. Respondenti nejčastěji dosáhli středoškolského vzdělání. Přibližně tři čtvrtiny prarodičů nepracovaly a nadpoloviční většina (5 %) deklarovala výborné nebo dobré zdraví. V průměru měli respondenti (tj. prarodiče) v našem souboru dvě děti a čtyři vnoučata. Poskytnutí alespoň nějaké péče o vnoučata (v časovém horizontu posledních 12 měsíců) deklarovala víc než polovina prarodičů, 66 % babiček a 52 % dědečků.

Tabulka 2 prezentuje deskriptivní statistiky proměnných měřených na úrovni potomků respondentů (pozorování druhé úrovně). Tři čtvrtiny potomků žily v manželství, 12 % jich bylo rozvedených. Třináct procent potomků žilo ve společné domácnosti se svými rodiči, 37 % potomků žilo do pěti kilometrů od svých rodičů, čtvrtina do 25 kilometrů a 26 % pak dále než 25 kilometrů. Nejobvyklejším typem kontaktu s potomky byl kontakt týdenní a denní, oba častější v případě matek – například v týdenním kontaktu s rodičem bylo 49 % potomků žen a 46 % potomků mužů. Zhruba polovině potomků nebyla v posledních 12 měsících prarodiči poskytnuta žádná péče o vnoučata. Opět zde vidíme rozdíl mezi muži a ženami: babičky děti nehlídaly v případě 45 % potomků, dědečci pak v případě 58 % potomků. Nejméně frekventovaná byla péče každodenní, která směřovala k dětem pouze 9 % potomků.

Tabulka 3 shrnuje deskriptivní statistiky pro vybrané proměnné podle současného rodinného stavu dědečka (s členěním ženatý, rozvedený, ovdovělý). V této tabulce se soustředíme na distribuci proměnných, kterým náš model (viz Obrázek 1) přisuzuje zprostředkující roli ve vztahu mezi rozvodem a frekvencí péče. V případě proměnných frekvence kontaktu a geografické vzdálenosti se jedná o pozorování na úrovni potomků, v případě zbylých proměnných (počet dětí a vnoučat, zdravotní stav) o pozorování na úrovni respondentů. V denním kontaktu se svými otci bylo 30 % potomků ženatých mužů (a 32 % potomků mužů ovdovělých), avšak pouze 14 % potomků mužů rozvedených. Podobně méně než jednou měsíčně se s otci vídalo 7 % dětí ženatých, avšak celých 19 % dětí rozvedených dědečků. Rozvod je tedy zjevně asociován s nižším kontaktem otce s potomky. Co se týče geografické vzdálenosti, zde naopak rozvod zřejmě nehraje tak výraznou roli. Výjimkou se zdá být koresidence: se svým otcem žilo

¹³ Připomeňme, že analytický vzorek není reprezentativní za populaci 50+, ale zahrnuje pouze členy této populace, kteří mají vnoučata do 16 let věku. Proto je ve věkové kategorii nad 70 let větší podíl osob mezi dědečky než mezi babičkami: muži mají v průměru děti ve vyšším věku, a proto je u nich větší šance, že ve vyšším věku budou mít mladší vnoučata.

Tabulka 3. Rozložení vybraných intervenujících proměnných podle rodinného stavu dědečka

	Ženatý	Rozvedený/ odloučený	Ovdovělý/ svobodný	Celkem
N (počet potomků)	1089	163	117	1369
Frekvence kontaktu (%)				
Denně	30	14	32	29
Týdně	46	44	44	46
Alespoň jednou měsíčně (méně než týdně)	17	23	16	18
Méně než jednou měsíčně	7	19	7	8
Vzdálenost (%)				
Stejná domácnost	12	6	19	12
Blíže než 5 km	37	37	34	36
Blíže než 25 km	23	26	26	24
Dále než 25 km	28	31	21	28
N (počet dědečků)	714	125	85	924
Průměrný počet dětí	2,4	2,3	2,4	2,4
Průměrný počet vnoučat	3,5	2,8	4,3	3,5
Zdraví (%)				
Výborné/dobré	57	61	53	57
Horší/špatné	43	39	47	43

Zdroj: SHARE, Česká republika 2006/07 a 2010/11.

Poznámka: Počet dědečků (pozorování první úrovně) = 924; počet potomků s dětmi (pozorování druhé úrovně) = 1369.

ve společné domácnosti 19 % potomků ovdovělých otců, 12 % potomků ženatých otců a 6 % potomků rozvedených otců.

Vrátíme-li se na úroveň respondentů, pak nelze doložit předpoklad, že by rozvedení dědečci měli více dětí a více vnoučat. Průměrným počtem dětí se totiž rozvedení dědečci nijak neodlišovali od dědečků ženatých a ovdovělých (v průměru měly všechny tři skupiny dvě děti) a průměrným počtem vnoučat dokonce za ženatými a ovdovělými dědečky výrazně zaostávali (ženatí i ovdovělí měli v průměru zhruba čtyři vnoučata, rozvedení méně než tři). Naše teoretická očekávání se nepotvrdila ani v případě zdraví, neboť jak vidíme, mezi rozvedenými deklarovalo výborné či dobré zdraví 61 % dědečků, mezi ženatými 57 % a mezi vdovci 53 %. Už první pohled na data tedy indikuje, že proměnné počet dětí,

počet vnoučat a subjektivní zdraví mají jen minimální předpoklady, aby hrály zprostředkující úlohu ve vztahu mezi rodinným stavem a poskytováním (frekvencí) péče.

Multivariační model poskytování péče

Primární zájem následující multivariační analýzy tvoří mužští respondenti. Pro úplnost, možnost základního srovnání a potvrzení elementárních, z literatury známých zjištění o rozdílech mezi babičkami a dědečky (viz diskusi výše) ale začneme krátkým srovnáním babiček a dědečků. Řada autorů v minulosti na různých datech zdokumentovala, že rodinný stav nemá na šanci poskytnutí péče babičkami v zásadě žádný statisticky významný vliv, případně, že takový vliv nelze doložit v případě rozvodu (viz výše). Jak ukazuje Model 2 (v Tabulce 4), ani v českém kontextu nemá rozvod statisticky významný efekt na šanci babiček poskytnout péči vnoučatům. Lze tedy doložit, že rozvedené české babičky (ve srovnání s babičkami vdanými) nevykazují nižší šanci pečovat o vnoučata.

V případě dědečků efekt rozvodu však zjištěn byl (Model 1, viz Tabulku 4). Rozvod na šanci poskytnutí péče přitom působil silně a negativně. Negativní

Tabulka 4. Odhadnuté šance rodinného stavu (a standardní chyby) na poskytování péče o vnoučata z vybraných modelů binární logistické regrese s náhodnou konstantou

	Model 1 (muži)	Model 2 (ženy)
Rodinný stav (ženatý je referenční kategorie)		
Rozvedený(á)/odloučený(á)	0,404 ** (0,125)	1,181 (0,203)
Ovdovělý(á)/svobodný(á)	0,323 ** (0,119)	0,526 *** (0,088)
Konstanta	0,774 * (0,085)	1,530 *** (0,143)
lnsig2u	3,623 *** (0,895)	2,237 *** (0,476)

Zdroj: SHARE, Česká republika 2006/07 a 2010/11.

Poznámka: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Počet dědečků (pozorování první úrovně) = 924, počet potomků s dětmi – dědečci (pozorování druhé úrovně) = 1369; počet babiček (pozorování první úrovně) = 1461, počet potomků s dětmi – babičky (pozorování druhé úrovně) = 2154.

Tabulka 5. Průměrné marginální efekty rozvodu z modelů binární logistické regrese poskytování péče a jejich srovnání

Model	Průměrný marginální efekt rozvodu	
M1: rodinný stav (muži)	-0,198	
M3: M1 + vzdělání + věk + zaměstnanecký status + rodinný stav potomka	-0,213	
M4: M3 + počet dětí	-0,220	
M5: M3 + počet vnoučat	-0,219	
M6: M3 + geografická vzdálenost	-0,189	
M7: M3 + zdraví	-0,214	
M8: M3 + frekvence kontaktu s potomkem	-0,120	
M9: M3 + počet dětí + počet vnoučat + geografická vzdálenost + zdraví + frekvence kontaktu s potomkem	-0,131	
Kontrasty (absolutní změna efektu rozvodu ve vybrané dvojici modelů)		(*100)
M1–M3	0,015	1,485
M3–M4	0,007	0,660
M3–M5	0,006	0,587
M3–M6	-0,024	-2,364
M3–M7	0,001	0,137
M3–M8	-0,093	-9,292
M3–M9	-0,082	-8,183

Zdroj: SHARE, Česká republika 2006/07 a 2010/11.

Poznámka: Počet dědečků (pozorování první úrovně) = 924; počet potomků s dětmi (pozorování druhé úrovně) = 1369.

efekt mělo také vdovství; za povšimnutí stojí, že v Modelu 1 se efekt vdovství jeví silnější než efekt rozvodu. Efekt rozvodu (dědečka) nezmizel ani se zavedením základních kontrolních proměnných (vzdělání, věk, zaměstnanecký status, rodinný stav potomka) do Modelu 3 (viz Tabulku 5 – všimněme si, že zatímco Tabulka 4 ukazuje efekt rozvodu na šance poskytnutí péče, Tabulka 5 prezentuje průměrné marginální efekty, tj. efekty co do velikosti srovnatelné napříč odlišnými logistickými modely). U těchto dalších kontrolních proměnných nalzáme v modelu statisticky významný negativní efekt věku nad 70 let a pozitivní efekt zaměstnání (ve srovnání s lidmi nepracujícími, viz Tabulku 6).

Tabulka 6. Odhadnuté šance (a standardní chyby) na poskytování péče o vnoučata z vybraných modelů binární logistické regrese s náhodnou konstantou – první část

	Model 3	Model 8	Model 9
Rodinný stav (ženatý je referenční kategorie)			
Rozvedený/odloučený	0,354 *** (0,111)	0,526 † (0,177)	0,488 * (0,163)
Ovdovělý/svobodný	0,416 * (0,154)	0,392 * (0,157)	0,386 * (0,153)
Vzdělání (ZŠ nebo nižší je referenční kategorie)			
Středoškolské	1,02 (0,407)	1,369 (0,592)	0,857 (0,388)
Vysokoškolské	0,979 (0,458)	1,321 (0,67)	0,746 (0,397)
Věk (50–59 je referenční kategorie)			
60–60	1,131 (0,329)	0,858 (0,273)	0,867 (0,275)
70+	0,493 † (0,179)	0,337 ** (0,135)	0,368 * (0,148)
Zaměstnanecký status (nepracující je referenční kategorie)			
Zaměstnaný	1,981 * (0,571)	1,711 † (0,535)	1,43 (0,45)
Nezaměstnaný	0,8 (0,539)	0,972 (0,716)	1,031 (0,748)
Rodinný stav dítěte (ženatý je referenční kategorie)			
Rozvedený/odloučený	0,855 (0,249)	0,773 (0,246)	0,827 (0,26)
Ovdovělý/svobodný	1,168 (0,323)	0,935 (0,28)	0,93 (0,278)
Kontakt s dítětem (denně je referenční kategorie)			
Týdně		0,372 *** (0,085)	0,395 *** (0,103)
Alespoň jednou měsíčně (méně než týdně)		0,100 *** (0,034)	0,107 *** (0,04)
Méně než jednou měsíčně		0,023 *** (0,012)	0,027 *** (0,015)

Tabulka 6. Odhadnuté šance (a standardní chyby) na poskytování péče o vnoučata z vybraných modelů binární logistické regrese s náhodnou konstantou – dokončení

	Model 3	Model 8	Model 9
Počet dětí			0,871 (0,119)
Počet vnoučat			0,919 (0,055)
Vzdálenost (stejná domácnost je referenční kategorií)			
Blíže než 5 km			0,735 (0,235)
Blíže než 25 km			1,003 (0,367)
Dále než 25 km			0,818 (0,31)
Zdraví (výborné/dobré je referenční kategorií)			
Horší/ špatné			0,761 (0,169)
Konstanta	0,707 (0,317)	1,98 (0,996)	7,750 ** (5,384)
Insig2u	3,499 *** (0,876)	4,147 *** (1,042)	3,885 *** (0,984)

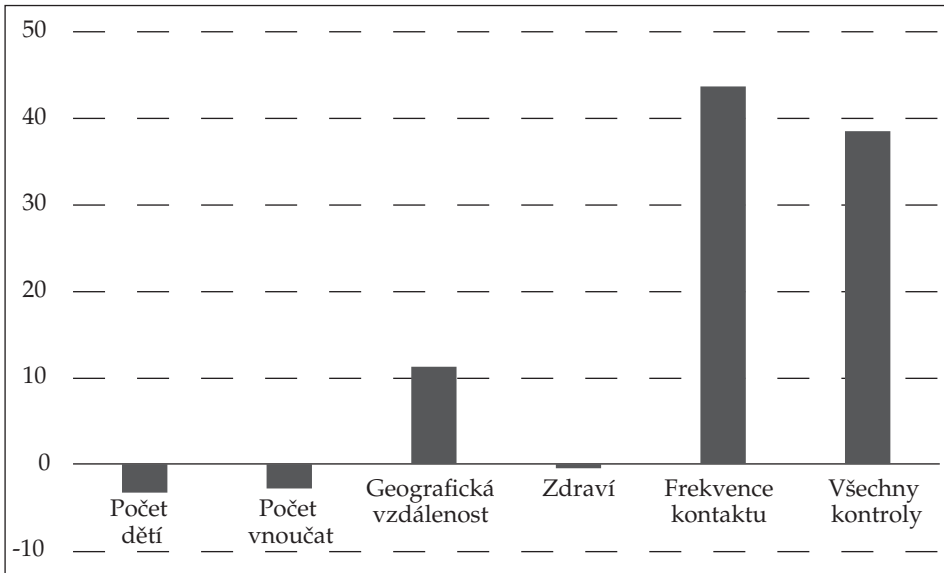
Zdroj: SHARE, Česká republika 2006/07 a 2010/11.

Poznámka: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; † $p < 0,10$.

Počet dědečků (pozorování první úrovně) = 924; počet potomků s dětmi (pozorování druhé úrovně) = 1369.

Jednotlivé odhadnuté efekty Modelů 4–7 nejsou prezentovány, neboť kontrolní proměnné, které do nich byly zavedeny (počet dětí, počet vnoučat, geografická vzdálenost a subjektivní zdraví), neměly – navzdory našim teoretickým očekáváním – výrazný vliv na efekt rozvodu (ve srovnání s Modelem 3). Jejich srovnání (prostřednictvím průměrných marginálních efektů rozvodu v jednotlivých modelech a jejich kontrastů) však prezentuje Tabulka 5 a vizuálně jsou změny marginálních efektů (vždy ve vztahu k marginálnímu efektu rozvodu v Modelu 3) zachyceny také v Grafu 1 (v němž negativní hodnoty odkazují ke zvýšení marginálního efektu a pozitivní k jeho snížení). Jak vidíme, při kontrole pro počet dětí (Model 4) došlo (ve srovnání s Modelem 3) k posílení marginálního efektu rozvodu, a to přibližně o tři procenta. Zhruba tříprocentní posílení zaznamená-

Graf 1. Procentní oslabení průměrného marginálního efektu rozvodu (ve srovnání s Modelem 3) na poskytování péče při zavedení uvedené kontrolní proměnné

Poznámka: Kladná hodnota v grafu indikuje, že se po přidání kontrolní proměnné efekt rozvodu oslabil, negativní hodnota indikuje, že se efekt rozvodu posílil.

váme také s kontrolou pro počet vnoučat (Model 5). Mírné snížení marginálního efektu rozvodu přinesla kontrola pro geografickou vzdálenost, a to o 11 %. Téměř žádnou změnu – opět oproti stavu v Modelu 3 – naopak nepřinesla kontrola pro subjektivní zdravotní stav v Modelu 7 (viz Tabulku 5 a Graf 1).

K výrazné změně pak došlo až se zavedením frekvence kontaktu (Model 8), která oslabila marginální efekt rozvodu o 44 % (Tabulka 5, Graf 1). Odhadnuté šance jsou prezentovány v Tabulce 6. U rozvedených dědečků (ve srovnání s ženatými) sice stále nalézáme nižší pravděpodobnost poskytnutí péče o vnoučata, rozdíl mezi oběma skupinami je však už jen marginálně statisticky významný ($p < 0,10$). Co se týče frekvence kontaktu, ta šanci poskytnutí péče statisticky významně snižovala, což potvrzuje vstupní předpoklad, že nižší kontakt se pojí s nižší pravděpodobností péče. V souladu s našimi teoretickými očekáváními lze tedy říci, že podstatná část efektu dědečkova rozvodu na šanci poskytnutí péče byla vysvětlena nízkou frekvencí kontaktu rozvedeného otce s daným potomkem (rodičem vnoučete).

Všechny výše diskutované proměnné byly na závěr zahrnuty do Modelu 9, což oslabilo průměrný marginální efekt rozvodu o 38 % (viz Tabulku 5, Graf 1 a Tabulku 6). Je zřejmé, že toto oslabení musíme přičíst zejména intervenující

proměnné frekvence kontaktu s potomkem, neboť ostatní kontrolní proměnné mají ve vztahu mezi rozvodem a poskytováním péče zjevně jen minimální zprostředkující roli. Z pěti dílčích hypotéz o zprostředkujících proměnných jsme tedy potvrdili jen tu o vlivu kontaktu s potomkem. Zprostředkující vliv počtu dětí, počtu vnoučat a subjektivního zdraví byl naopak mizivý a zprostředkující vliv geografické vzdálenosti byl jen velmi slabý.

Multivariační model frekvence péče

Přejdeme nyní k analýze efektu rodinného stavu na frekvenci poskytované péče, kterou provádíme pomocí modelu tobitové regrese, která (jak bylo vyloženo výše) postuluje, že je závisle proměnná částečně (zdola) cenzorovaná a modelem předpovězená frekvence péče tak za žádných okolností nemůže být nižší než „nikdy“ (toto je zásadní odlišnost tobitové a běžné lineární regrese). Jako výše, začínáme i zde nejprve prověřením efektu rodinného stavu babiček. Jak vyplývá z Modelu 11 (Tabulka 7), ani v případě frekvence poskytované péče nelze doložit

Tabulka 7. Odhadnuté šance (a standardní chyby) z vybraných modelů tobitové regrese frekvence péče o vnoučata

	Model 10 (muži)	Model 11 (ženy)
Rodinný stav (ženatý je referenční kategorie)		
Rozvedený(á)/odloučený(á)	0,614 *** (-0,074)	0,99 (-0,086)
Ovdovělý(á)/svobodný(á)	0,629 ** (-0,089)	0,738 *** (-0,061)
Konstanta	3,061 *** (-0,137)	4,213 *** (-0,193)
Sigma_u	2,151 *** (-0,119)	2,154 *** (0,109)
Sigma_e	2,999 *** (0,106)	3,418 *** (0,105)

Zdroj: SHARE, Česká republika 2006/07 a 2010/11.

Poznámka: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Počet dědečků (pozorování první úrovně) = 924, počet potomků s dětmi – dědečci (pozorování druhé úrovně) = 1369; počet babiček (pozorování první úrovně) = 1461, počet potomků s dětmi – babičky (pozorování druhé úrovně) = 2154.

Tabulka 8. Odhadnuté čisté efekty rozvodu na frekvenci péče o vnoučata (a jejich srovnání) z vybraných tobitových modelů

Model	Koeficienty	
M10: rodinný stav (muži)	-0,488	
M12: M1 + vzdělání + věk + zaměstnanecký status + rodinný stav potomka	-0,524	
M13: M12 + počet dětí	-0,555	
M14: M12 + počet vnoučat	-0,551	
M15: M12 + geografická vzdálenost	-0,446	
M16: M12 + zdraví	-0,531	
M17: M12 + frekvence kontaktu s potomkem	-0,288	
M18: M12 + počet dětí + počet vnoučat + geografická vzdálenost + zdraví + frekvence kontaktu s potomkem	-0,338	
Kontrasty (absolutní změna efektu rozvodu ve vybrané dvojici modelů)		(*100)
M10–M12	0,036	3,606
M12–M13	0,031	3,055
M12–M14	0,027	2,700
M12–M15	-0,078	-7,850
M12–M16	0,007	0,708
M12–M17	-0,236	-23,605
M12–M18	-0,186	-18,571

Zdroj: SHARE, Česká republika 2006/07 a 2010/11.

Poznámka: Počet dědečků (pozorování první úrovně) = 924; počet potomků s dětmi (pozorování druhé úrovně) = 1369.

statisticky významný efekt babiččina rozvodu na frekvenci péče. Efekt vdovství byl naproti tomu negativní a statisticky významný.

U dědečků zaznamenáváme negativní a statisticky významný efekt obou kategorií rodinného stavu (viz Model 10 v Tabulce 7), přičemž efekt rozvodu je tentokrát o něco silnější než efekt vdovství. Efekt rodinného stavu i v tomto případě přetrvává i po zavedení základní sady kontrolních proměnných do Modelu 12 (Tabulka 8 a Tabulka 9), v němž je šance poskytnutí frekventovanější péče u rozvedených dědečků zhruba 0,6krát, tj. o 41 %, nižší než u dědečků ženatých.

Nyní krátce popíšme modely, které neprezentujeme v Tabulce 9 (pro jejich srovnání na základě odhadnutých čistých efektů rozvodu viz Tabulku 8 a Graf 2).

Tabulka 9. Odhadnuté šance (a standardní chyby) z vybraných modelů tobitové regrese frekvence péče o vnoučata – první část

	Model 12	Model 17	Model 18
Rodinný stav (ženatý je referenční kategorie)			
Rozvedený/odloučený	0,592 *** (0,072)	0,750 * (0,086)	0,713 ** (0,081)
Ovdovělý/svobodný	0,668 ** (0,096)	0,675 ** (0,091)	0,648 ** (0,086)
Vzdělání (ZŠ nebo nižší je referenční kategorie)			
Středoškolské	0,996 (0,16)	1,177 (0,178)	0,965 (0,153)
Vysokoškolské	0,977 (0,184)	1,179 (0,209)	0,964 (0,179)
Věk (50–59 je referenční kategorie)			
60–60	1,155 (0,138)	1,047 (0,118)	1,056 (0,119)
70+	0,92 (0,134)	0,847 (0,116)	0,884 (0,122)
Zaměstnanecský status (nepracující je referenční kat.)			
Zaměstnaný	1,297 * (0,153)	1,205 † (0,133)	1,111 (0,125)
Nezaměstnaný	0,968 (0,266)	1,076 (0,277)	1,111 (0,284)
Rodinný stav dítěte (ženatý je referenční kategorie)			
Rozvedený/odloučený	0,998 (0,12)	0,935 (0,105)	0,955 (0,107)
Ovdovělý/svobodný	1,097 (0,126)	0,991 (0,107)	1,003 (0,108)
Kontakt s dítětem (denně je referenční kategorie)			
Týdně		0,463 *** (0,037)	0,540 *** (0,05)
Alespoň jednou měsíčně (méně než týdně)		0,300 *** (0,031)	0,378 *** (0,045)
Méně než jednou měsíčně		0,228 *** (0,031)	0,308 *** (0,047)

Tabulka 9. Odhadnuté šance (a standardní chyby) z vybraných modelů tobitové regrese frekvence péče o vnoučata – dokončení

	Model 12	Model 17	Model 18
Počet dětí			0,928 (0,044)
Počet vnoučat			0,977 (0,02)
Vzdálenost (stejná domácnost je referenční kategorie)			
Blíže než 5 km			0,745 * (0,09)
Blíže než 25 km			0,743 * (0,101)
Dále než 25 km			0,590 *** (0,082)
Zdraví (výborné/dobré je referenční kategorie)			
Horší / špatné			0,812 ** (0,063)
Konstanta	2,705 *** (0,494)	4,899 *** (0,866)	10,349 *** (2,487)
Sigma_u	2,133 *** (0,117)	2,046 *** (0,103)	2,002 *** (0,1)
Sigma_e	2,988 *** (0,105)	2,765 *** (0,09)	2,753 *** (0,088)

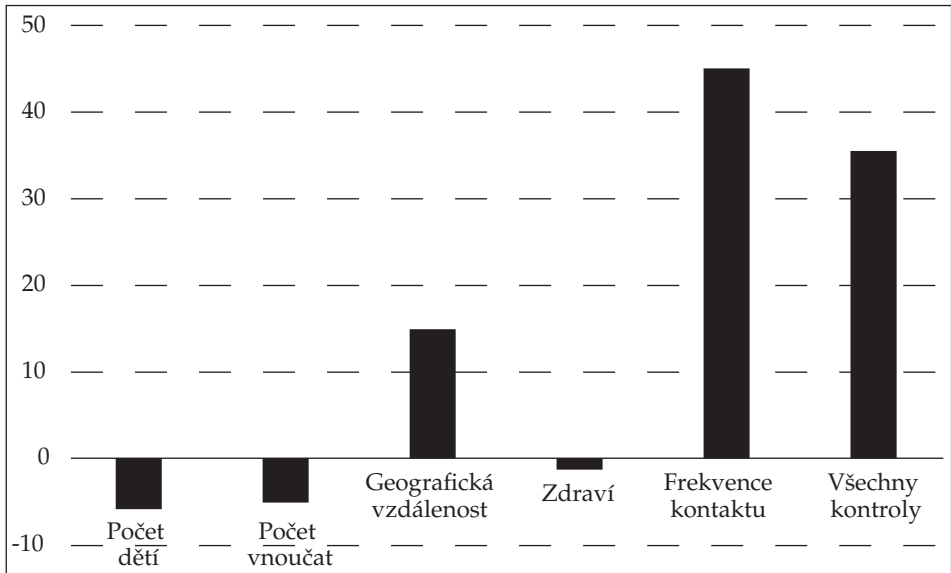
Zdroj: SHARE, Česká republika 2006/07 a 2010/11.

Poznámka: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; † $p < 0,10$.

Počet dědečků (pozorování první úrovně) = 924; počet potomků s dětmi (pozorování druhé úrovně) = 1369.

Jako i v případě poskytování péče, negativní efekt na frekvenci péče nebyl ovlivněn ani počtem dětí, ani počtem vnoučat: kontrola pro počet dětí (Model 13) přinesla zvýšení čistého efektu (ve srovnání s efektem v Modelu 12) o zhruba 6 %, kontrola pro počet vnoučat pak zhruba o 5 %. K jistému snížení naopak došlo se zavedením geografické vzdálenosti (Model 15), a to o zhruba 15 %. Téměř žádná změna nenastala při kontrole pro subjektivní zdravotní stav. Ani v případě frekvence péče o vnoučata nelze tedy v českém kontextu připsat negativní efekt rozvodu dědečka počtu jeho dětí, počtu vnoučat, geografické vzdálenosti od potomka či subjektivnímu zdraví.

Graf 2. Procentní oslabení čistého efektu rozvodu (ve srovnání s Modelem 12) na frekvenci péče po zavedení uvedené kontrolní proměnné

Poznámka: kladná hodnota v grafu indikuje, že se po přidání kontrolní proměnné efekt rozvodu oslabil, negativní hodnota indikuje, že se efekt rozvodu posílil.

Výraznější snížení čistého efektu rozvodu opět přineslo až zavedení frekvence kontaktu (do Modelu 17), a to o celých 45 % původní hodnoty z Modelu 12 (z hodnoty $-0,524$ na hodnotu $-0,288$; viz Tabulku 8 a Graf 2). Odhadnuté šance pak vidíme v Tabulce 9. Zatímco v Modelu 12 snižoval rozvod šanci častější péče o vnoučata o 41 %, v Modelu 17 to již bylo „pouze“ o 25 %. Rozdíl mezi rozvedenými a ženatými dědečky však zůstal statisticky významný. Podstatnou část vlivu dědečkovy rozvodu na frekvenci péče o vnoučata lze tedy vysvětlit intervenujícím vlivem frekvence kontaktu s potomkem (zjištěný čistý efekt frekvence kontaktu byl opět statisticky významný a negativní, tj. s frekvencí kontaktu se snižovala i frekvence péče, viz Tabulku 9). Frekvence kontaktu zde intervenuje s podobnou silou jako v případě pouhého poskytování péče (viz výše).

Všechny kontrolní proměnné byly nakonec zavedeny do Modelu 18, čímž došlo ke snížení čistého efektu rozvodu o 35 %. Odhadnuté šance z Modelu 18 jsou také prezentovány v Tabulce 9. Zavedením všech kontrolních proměnných byl negativní efekt rozvodu (ve srovnání s Modelem 12) zmírněn, ne však tolik jako pouze při kontrole frekvence kontaktů mezi oběma generacemi (tj. ve srovnání s Modelem 17). Rozdíl v šancích časté péče mezi ženatými a rozvedenými dědečky zůstal i zde statisticky významný. Z proměnných v Modelu 18 dále na-

lézáme statisticky významný čistý vliv frekvence kontaktu, geografické vzdálenosti a subjektivního zdraví: obecně tedy méně frekventovanou péčí vnoučatům s větší pravděpodobností poskytují – kromě dědeček rozvedených a ovdovělých – také dědečci v horším zdravotním stavu, dědečci bydlící mimo domácnost potomka (zejména dále než 25 kilometrů od svých potomků) a dědečci, kteří se svými dětmi nejsou v příliš častém kontaktu.

Ze všech proměnných potenciálně zprostředkujících dopad rozvodu na frekvenci péče jsme vstupní očekávání opět potvrdili jednoznačně jen u jediné (frekvence kontaktu, která snižuje efekt rozvodu o 45 %) a částečně u jedné další (geografická vzdálenost, která snižuje efekt rozvodu o 15 %).

Závěry a diskuze

Můžeme tedy shrnout, že ani v českém prostředí rozvod nepůsobil na šanci poskytnutí péče o vnoučata ani na její frekvenci v případě babiček. Babičky pečují se stejnou pravděpodobností a stejně často bez ohledu na rodinný stav. V případě dědeček efekt rozvodu naopak potvrzen byl. Negativní efekt rozvodu na šanci poskytnutí péče i na frekvenci péče byl ale výrazně oslaben při kontrole frekvence kontaktu mezi dědečkem a potomkem. K dílčímu oslabení došlo i při kontrole geografické vzdálenosti. Lze tedy říci, že rozvedení dědečci o vnoučata pečují méně často hlavně v důsledku omezené míry kontaktu se svými potomky a částečně také kvůli větší geografické vzdálenosti. Připomeňme, že jen 14 % potomků rozvedených dědeček je v každodenním kontaktu s rodiči (tj. dědečky svých dětí), zatímco mezi potomky ženatých dědeček najdeme 30 % potomků, kteří jsou s dědečky v každodenním kontaktu. Téměř polovinu efektu rozvodu na výskyt péče a frekvenci péče (konkrétně zhruba 45 % v obou případech) vysvětluje právě nižší frekvence kontaktu.

V ČR je péče o děti po rozvodu ve většině případů svěřena matce [Dudová, Hastrmanová 2007; Dudová 2008]. Úloha otce je naopak často omezena na placení výživného, jak poznamenávají Dudová a Hastrmanová [2007: 12]: „(o)tcové se cítí být redukováni jen na ‚ty, kteří platí‘, a pokud nedokáží zachovat rodičovský vztah se svými dětmi anebo jim to není umožněno, přestávají udržovat se svými dětmi jakékoli kontakty“. Jak autorky navíc připomínají, u mužů jsou manželství a rodičovství svázány „a s ukončením jednoho hrozí zánik druhého“ [ibid.: 12]. Znevýhodnění mužů v přístupu k péči o své potomky má kořeny v legislativních změnách z padesátých a šedesátých let 20. století. Tyto změny sice zrovnoprávnily muže a ženy v rámci manželství (a ustavily zájem závislých dětí hlavním aspektem, jenž musel být zohledněn v rozvodovém řízení), jejich důsledkem však bylo zvýhodnění rozvedených matek¹⁴ a znerovnoprávnění rozvedených

¹⁴ Rodina se v tomto období stává matricentrální [Dudová 2008].

otců (tento stav upravuje až novela zákona o rodině z roku 1998 [více viz Dudová 2008]). Lze tedy předpokládat, že v případě většiny dědečků v našem vzorku došlo po rozvodu k oslabení kontaktu s dětmi, v důsledku čehož se pak snížila jak pravděpodobnost poskytnutí péče o vnoučata, tak i frekvence této péče.

Toto zjištění je jen na první pohled triviální a mohlo by se zdát tautologickým. Je však nezbytné poznamenat, že kontakt a péče nejsou automaticky provázány a lidé tedy mohou být v kontaktu, aniž by si ovšem poskytovali instrumentální pomoc (např. péči). Podle zahraničních výzkumů se zdá, že je populace seniorů rozrůzněná, pokud jde o frekvenci a podobu jejich vztahů s dětmi. Například data z Nizozemska indikují [Van Gaalen, Dykstra 2006], že existuje pět odlišných forem vztahů mezi rodiči a jejich dospělými dětmi, z nichž tři typy praktickou instrumentální pomoc nezahrnují. Mohou zahrnovat element emocionální opory jako v případě typu, který je označen jako „afektivní“, nebo jen element návštěv „z povinnosti“, jako je to u „obligatorního“ typu vztahů. Může se ale jednat i o vztahy charakterizované permanentním napětím a konfliktem, které sice nevylučují kontakt, ale instrumentální pomoci brání. Z pěti typů vztahů tak kontakt spojený s instrumentální pomocí obsahují jen dvě kategorie: kategorie „harmonická“ (ta zahrnuje kontakt a pomoc i pozitivní emoce) a „ambivalentní“ (ta zahrnuje kontakt, pomoc, ale je spojena s konflikty a nesouladem). Proto je v principu možné, že si dědečkové zachovávají kontakt s dětmi (a vnoučaty), ale nebudou je hlídat. Tato hypotéza ale není naší analýzou podpořena.

Další tři předestřená vysvětlení negativního efektu dědečkovra rozvodu se naopak na českých datech doložit nepodařilo. Jak v případě pravděpodobnosti poskytnutí péče, tak v případě její frekvence nebyl efekt rozvodu ovlivněn ani počtem dětí, ani počtem vnoučat, ani zdravotním stavem. Připomeňme, že u těchto proměnných se nepotvrdil už vstupní a jen teoreticky zdůvodněný předpoklad, že rozvedení budou mít více dětí a vnoučat (kvůli dodatečné plodnosti v případných opakovaných partnerstvích), ani očekávání, že rozvedení budou mít v průměru horší zdraví. Deskriptivní analýza totiž ukázala, že čeští rozvedení dědečci měli naopak v průměru méně dětí a vnoučat než dědečci ženatí (či ovdovělí) a častěji deklarovali výborné či dobré zdraví. Geografická vzdálenost efekt rozvodu umenšovala, avšak pouze mírně a ve srovnání s efektem frekvence kontaktu málo významně. Opět jde zřejmě o to, že rozvod dědečků má v průměru jen drobný efekt na geografickou vzdálenost.

Péče dědečků o vnoučata je zásadním způsobem formována frekvencí kontaktu mezi generacemi. Zjištění takto výrazného vlivu frekvence kontaktu je zajímavé v kontextu literatury, v níž byla jako důležitý faktor vyzdvihována zejména geografická vzdálenost. Jak již bylo zmíněno, například Uhlenberg a Hammill [1998] zdokumentovali, že s prodlužující se vzdáleností se kontakt s vnoučaty stával s větší pravděpodobností méně častým. Další autoři pak ukázali i její negativní efekt na péči o vnoučata [Jappens, Van Bavel 2012; Devine, Earle 2011]. Naopak v naší analýze se zavedením frekvence kontaktu efekt geografické vzdálenosti na šanci poskytnutí péče docela zmizel a efekt na frekvenci péče se výrazně

zmenšil. Je tedy možné, že v ČR, kde rodiče a děti žijí relativně blízko [Maříková 2004], nehraje vzdálenost tak výraznou roli jako například v USA, odkud pochází většina dostupné evidence. Sociální vzdálenost tak nabývá větší důležitosti než vzdálenost prostorová.

Informovaný čtenář se nyní může ptát, proč jsme v analýze nevyužili longitudinálního aspektu dat SHARE, který by umožnil lépe prozkoumat kauzální vztahy mezi proměnnými. Kvůli malé četnosti rozvodů dědečeků mezi vlnami však něco takového nebylo možné, a s daty jsme tedy proto nakládali jakožto s průřezovými. V budoucnu – až budou zpřístupněna data z dalších vln tohoto panelového šetření – však taková analýza bude možná a žádoucí.

Dalším omezením je možné opomenutí proměnných, které by efekt rozvodu na frekvenci péče potenciálně vysvětlily. Příkladem může být vztah se střední generací. Střední generace je v literatuře označována za prostředníka vztahu a kontaktu mezi prarodiči a vnoučaty a špatný vztah prarodiče s potomkem by tedy mohl potenciálně vysvětlit jak negativní efekt rozvodu, tak zjištěný negativní efekt frekvence kontaktu. Kvalita mezigeneračního vztahu by ovšem zřejmě neměla být měřena čistě subjektivně, neboť dřívější analýzy poukazují na tendenci rodičů referovat o vztahu s dětmi jakožto o lepším, než jej vnímají právě sami potomci (tzv. *intergenerational stake phenomenon* [viz např. Hoff 2007; Giarrusso, Feng, Bengtson 2005]).

Poslední limitací je měření rozvodu na základě rodinného stavu. Jednou nebo i vícekrát rozvedení muži se totiž mohou nacházet (a nacházejí) i mezi ženatými a ovdovělými dědečky (opakované svazky). Rozlišení dědečeků v prvních a opakovaných manželstvích, stejně jako diferenciací mezi vlastními (biologickými) a nevlastními potomky by se do budoucna mohla také stát významným rozšířením představené analýzy vlivu rozvodu na výskyt a frekvenci péče.

BARBORA HUBATKOVÁ *vystudovala sociologii na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. V současné době je odbornou pracovnící Ústavu populačních studií na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.*

MARTIN KREIDL *vystudoval postgraduálně sociologii na Kalifornské univerzitě v Los Angeles (Ph.D. 2005) a na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze (Ph.D. 2003). Je docentem na katedře sociologie a v Ústavu populačních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se výzkumem sociálních nerovností a dalších populačních jevů, zejména otázkami mezigeneračního přenosu socioekonomického statusu a dalších charakteristik, vnitrogenerační mobilitou, rodinou, partnerstvím a mezigeneračními vztahy.*

ZUZANA ŽILINČIKOVÁ *vystudovala sociologii na Masarykově univerzitě v Brně, kde v současnosti pokračuje v doktorském studiu. Ve své práci se zabývá tématy, jako jsou nesezdané soužití, rozvod a rozpad partnerských svazků.*

Literatura

- Amato, P. R. 2010. „Research on Divorce: Continuing Trends and New Developments.“ *Journal of Marriage and Family* 72 (3): 650–666, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x>.
- Amato, P. R., J. Cheadle. 2005. „The Long Reach of Divorce: Divorce and Child Well-Being across Three Generations.“ *Journal of Marriage and Family* 67 (1): 191–206, <http://dx.doi.org/10.1111/j.0022-2445.2005.00014.x>.
- Arpino, B., V. Bordone. 2014. „Does Grandparenting Pay Off? The Effect of Child Care on Grandparents' Cognitive Functioning.“ *Journal of Marriage and Family* 76 (2): 337–351, <http://dx.doi.org/10.1111/jomf.12096>.
- Barnett, M. A., L. V. Scaramella, T. K. Neppl, L. Ontai, R. D. Conger. 2010. „Intergenerational Relationship Quality, Gender and Grandparental Involvement.“ *Family Relations* 59 (1): 28–44, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3729.2009.00584.x>.
- Barranti, C. C. R. 1985. „The Grandparent/Grandchild Relationship: Family Resource in an Era of Voluntary Bonds.“ *Family Relations* 34 (3): 343–352, <http://dx.doi.org/10.2307/583572>.
- Baydar, N., L. Brooks-Gunn. 1998. „Profiles of Grandmothers Who Help Care for Their Grandchildren in the United States.“ *Family Relations* 47 (4): 385–393, <http://dx.doi.org/10.2307/585269>.
- Benešová, R. 2009. „Data z mezinárodního projektu SHARE.“ *Data a výzkum – SDA Info* [online] 3 (2): 259–262 [cit. 4. 9. 2014]. Dostupné z: http://dav.soc.cas.cz/uploads/d80be2616e952651c59ef17fa9dd4749bd64d21c_DaV09_2_pp259-267.pdf.
- Bengtson, V. L. 2001. „Beyond the Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds.“ *Journal of Marriage and Family* 63 (1): 1–16, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00001.x>.
- Bernal, J. G., R. de la Fuente Anuncibay. 2008. „Intergenerational Grandparent/Grandchild Relations: The Socioeducational Role of Grandparents.“ *Educational Gerontology* 34 (1): 67–88, <http://dx.doi.org/10.1080/03601270701763993>.
- Berry, B. 2008. „Financial Transfers from Living Parents to Adult Children: Who Is Helped and Why?“ *American Journal of Economics and Sociology* 67 (2): 207–239, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1536-7150.2008.00568.x>.
- Bryson, K., L. M. Casper. 1999. „Coresident Grandparents and Grandchildren.“ *Current Population Reports: Special Studies* [online]. U.S. Census Bureau [cit. 4. 9. 2014]. Dostupné z: <http://www.census.gov/prod/99pubs/p23-198.pdf>.
- Caputo, R. K. 2001. „Grandparents and Coresident Grandchildren in a Youth Cohort.“ *Journal of Family Issues* 22 (5): 541–556, <http://dx.doi.org/10.1177/019251301022005001>.
- Davey, A., J. Savla, M. Janke, S. Anderson. 2009. „Grandparent-Grandchild Relationships: From Families in Contexts to Families as Contexts.“ *The International Journal of Aging and Human Development* 69 (4): 311–325, <http://dx.doi.org/10.2190/AG.69.4.d>.
- Devine, M., T. Earle. 2011. „Grandparenting: Roles and Responsibilities and Its Implications for Kinship Care Policies.“ *Vulnerable Children and Youth Studies* 6 (2): 124–133, <http://dx.doi.org/10.1080/17450128.2011.569776>.
- Dudová, R. 2008. *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Dudová, R., Š. Hastrmanová. 2007. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Dykstra, P. A., T. Fokkema. 2011. „Relationships between Parents and Their Adult Children: A West European Typology of Late-Life Families.“ *Ageing and Society* 31 (4): 545–569, <http://dx.doi.org/10.1017/S0144686X10001108>.

- Ferguson, N., G. Douglas, N. Lowe, M. Murch, M. Robinson. 2004. *Grandparenting in Divorced Families*. Bristol: The Policy Press, <http://dx.doi.org/10.1332/policypress/9781861344984.001.0001>.
- Fergusson, E., B. Maughan, J. Golding. 2008. „Which Children Receive Grandparental Care and What Effect Does it Have?“ *The Journal of Child Psychology and Psychiatry* 49 (2): 161–169.
- Fuller-Thomson, E., M. Minkler. 2001. „American Grandparents Providing Extensive Child Care to Their Grandchildren: Prevalence and Profile.“ *The Gerontologist* 41 (2): 201–209, <http://dx.doi.org/10.1093/geront/41.2.201>.
- Gauthier, A. 2002. „The Role of Grandparents.“ *Current Sociology* 50 (2): 295–307, <http://dx.doi.org/10.1177/0011392102050002623>.
- Geurts, T., T. G. van Tilburg, A. R. Poortman. 2011. „The Grandparent-Grandchild Relationship in Childhood and Adulthood: A Matter of Continuation?“ *Personal Relationships* 19 (2): 267–278, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-6811.2011.01354.x>.
- Ghysels, J. 2011. *The Provision of Informal Child Care by European Grandparents: Constraints Versus Selective Preferences*. CSB Working Papers. Antwerp: Herman Deleeck Centre for Social Policy.
- Giarrusso, R., D. Feng, V. L. Bengtson. 2005. „The Intergenerational Stake Phenomenon Over 20 Years.“ *Annual Review of Gerontology and Geriatrics* 24: 55–76.
- Hank, K., I. Buber. 2009. „Grandparents Caring for their Grandchildren: Findings from the 2004 Survey of Health, Ageing, and Retirement in Europe.“ *Journal of Family Issues* 30 (1): 53–73, <http://dx.doi.org/10.1177/0192513X08322627>.
- Hasmanová Marhánková, J. 2013. *Aktivita jako projekt: diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hasmanová Marhánková, J., M. Štípková. 2014. „Typologie prarodičovství v české společnosti – faktory ovlivňující zapojení prarodičů do péče o vnoučata.“ *Naše společnost* 1: 15–26.
- Hayslip Jr., B., P. L. Kaminski. 2005. „Grandparents Raising Their Grandchildren: A Review of the Literature and Suggestions for Practice.“ *The Gerontologist* 45 (2): 262–269, <http://dx.doi.org/10.1093/geront/45.2.262>.
- Hirschová, M., M. Kreidl. 2012. „Vliv počtu sourozenců na matematickou, čtenářskou a přírodovědnou gramotnost v ČR.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48 (4): 697–635.
- Hoff, A. 2007. „Patterns of Intergenerational Support in Grandparent-Grandchild and Parent-Child Relationships in Germany.“ *Ageing and Society* 27: 643–665, <http://dx.doi.org/10.1017/S0144686X07006095>.
- Höhne, S., V. Kuchařová, K. Svobodová, A. Štastná, L. Žáčková. 2010. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus* [online]. Praha: VÚPSV [cit. 6. 8. 2014]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_310.pdf.
- Horsfall, B., D. Dempsey. 2013. „Grandparents Doing Gender: Experiences of Grandmother and Grandfathers Caring for Grandchildren in Australia.“ *Journal of Sociology*, <http://dx.doi.org/10.1177/1440783313498945>.
- Cherlin, A. J., F. F. Furstenberg, Jr. 1992. *The New American Grandparent*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Igel, C., M. Brandt, K. Haberkern, M. Szydlik. 2009. „Specialization between Family and State: Intergenerational Time Transfers in Western Europe.“ *Journal of Comparative Family Studies* 40 (2): 203–226.
- Jappens, M., J. Van Bavel. 2012. „Regional Family Norms and Child Care by Grandparents in Europe.“ *Demographic Research* 27 (článek 4): 85–120.
- Kalmijn, M. 2007. „Gender Differences in the Effect of Divorce, Widowhood and

- Remarriage on Intergenerational Support: Does Marriage Protect Fathers?“ *Social Forces* 85 (3): 1079–1104, <http://dx.doi.org/10.1353/sof.2007.0043>.
- King, V. 2003. „The Legacy of Grandparent’s Divorce: Consequences for the Ties Between Grandparents and Grandchildren.“ *Journal of Marriage and Family* 65 (1): 170–183, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00170.x>.
- Kuchařová, V. 2002. *Život ve stáří. Zpráva o výsledcích empirického šetření* [online]. Praha: VÚPSV [cit. 16. 9. 2014]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/zivest.pdf>.
- Luo, Y., T. A. LaPierre, M. E. Hughes, L. J. Waite. 2012. „Grandparents Providing Care to Grandchildren: A Population-Based Study of Continuity and Change.“ *Journal of Family Issues* 33 (9): 1143–1167, <http://dx.doi.org/10.1177/0192513X12438685>.
- Malter, F., A. Börsch-Supan (eds.) 2013. *SHARE Wave 4. Innovation and Methodology* [online]. Munich: Munich Center for the Economics of Aging [cit. 31. 3. 2015]. Dostupné z: http://www.share-project.org/fileadmin/pdf_documentation/Method_FRB_FINAL.pdf.
- Mann, R., H. T. A. Khan, G. W. Leeson. 2009. *Age and Gender Differences in Grandchildren’s Relations with their Maternal Grandfathers and Grandmothers* [online]. Oxford Institute of Ageing Working Paper 209 [cit. 8. 9. 2014]. Dostupné z: <http://www.ageing.ox.ac.uk/files/Workingpaper209.pdf>.
- Maříková, H. 2004. „The Czech Family at Present and in the Recent Past.“ Pp. 29–49 in M. Robila (ed.). *Families in Eastern Europe*. Amsterdam: Elsevier, [http://dx.doi.org/10.1016/S1530-3535\(04\)05003-4](http://dx.doi.org/10.1016/S1530-3535(04)05003-4).
- Millward, C. 1997. „Effect of Gender and Paid Work on Grandparenting.“ *Family Matters* 46: 18–21.
- Monserud, M. A. 2008. „Intergenerational Relationships and Affectual Solidarity between Grandparents and Young Adults.“ *Journal of Marriage and Family* 70 (1): 182–195, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2007.00470.x>.
- Mueller, M. M., B. Wilhelm, G. H. Elder, Jr. 2002. „Variations in Grandparenting.“ *Research on Aging* 24 (3): 360–388, <http://dx.doi.org/10.1177/0164027502243004>.
- Patschová, N. 2014. „Dědečkové vs. babičky. Prarodičovství v kontextu aktivního stárnutí.“ *Sociální studia* 11 (3): 51–73.
- Petrová Kafková, M. 2010. „Mezigenerační solidarita ve stárnoucí společnosti.“ *Sociální studia* [online] 4: 63–84 [cit. 16. 9. 2014]. Dostupné z: <http://socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/110215114410.pdf>.
- Petrová Kafková, M. 2014. „Péče o vnoučata v současnosti: evidence na základě dat SHARE 2010.“ *Fórum sociální politiky* 8 (3): 9–14.
- Přidalová, M. 2007. „Mezi solidaritou a konfliktem: Zkušenost pečujících dcer a synů.“ *Sociální studia* [online] 1–2: 219–236 [cit. 16. 9. 2014]. Dostupné z: <http://www.socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/080305112658.pdf>.
- Shapiro, A. 2012. „Rethinking Marital Status: Partnership History and Intergenerational Relationships in American Families.“ *Advances in Life Course Research* 17 (3): 168–176, <http://dx.doi.org/10.1016/j.alcr.2012.05.003>.
- Silverstein, M., A. Marengo. 2001. „How Americans Enact the Grandparent Role across the Life Course.“ *Journal of Family Issues* 22 (4): 493–522, <http://dx.doi.org/10.1177/019251301022004006>.
- Steinbach, A. 2012. „Intergenerational Relations Across the Life Course.“ *Advances in Life Course Research* 17 (3): 93–99, <http://dx.doi.org/10.1016/j.alcr.2012.06.002>.
- Stelle, C., C. A. Fruhauf, N. Orel, L. Landy-Meyer. 2010. „Grandparenting in the 21st Century: Issues of Diversity in Grandparent-Grandchild Relationships.“ *Journal of Gerontological Social Work* 53 (8): 682–701, <http://dx.doi.org/10.1080/01634372.2010.516804>.
- Svobodová, K. 2009. „Seniorská generace a její životní situace.“ Pp. 89–106 in

- V. Kuchařová, A. Šťastná (eds.). *Partnerství, rodina a mezigenerační vztahy v české společnosti*. Praha: VÚPSV.
- Sýkorová, D. 2009. „Změna sociologické perspektivy aneb od nukleární rodiny k širší rodině.“ *Sociální studia* 4: 43–54.
- Thomas, J. L. 1986. „Age and Sex Differences in Perceptions of Grandparenting.“ *Journal of Gerontology* 41 (3): 417–423, <http://dx.doi.org/10.1093/geronj/41.3.417>.
- Uhlenberg, P. 2005. „Historical Forces Shaping Grandparent-Grandchild Relationships: Demography and Beyond.“ *Annual Review of Gerontology and Geriatrics* 24 (1): 77–97.
- Uhlenberg, P., B. G. Hammill. 1998. „Frequency of Grandparent Contact with Grandchild Sets: Fix Factors That Make a Difference.“ *The Gerontologist* 38 (3): 276–285, <http://dx.doi.org/10.1093/geront/38.3.276>.
- Van Gaalen, R. I., P. A. Dykstra. 2006. „Solidarity and Conflict between Adult Children and Parents: A Latent Class Analysis.“ *Journal of Marriage and Family* 68 (4): 947–960, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2006.00306.x>.
- Vidovičová, L., L. Rabušic. 2003. *Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí z pohledu české veřejnosti. Zpráva z empirického výzkumu* [online]. Praha: VÚPSV [cit. 15. 9. 2014]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vidrab.pdf>.
- Waite, L. J. 1995. „Does Marriage Matter?“ *Demography* 32 (4): 483–507, <http://dx.doi.org/10.2307/2061670>.
- Whitbeck, L. B., D. R. Hoyt, S. M. Huck. 1993. „Family Relationship History, Contemporary Parent-Grandparent Relationship Quality, and the Grandparent-Grandchild Relationship.“ *Journal of Marriage and Family* 55 (4): 1025–1035, <http://dx.doi.org/10.2307/352782>.